

Włodzimierz KACZOROWSKI*

Jan Orzelski (1551–1617), parlamentarzysta i kronikarz

Jan Orzelski herbu Dryja (Drya) urodził się w 1551 r. Był potomkiem rodu szlacheckiego wywodzącego się z Bożejowic (Borzejowic) koło Żnina, z linii piszącej się później „de Orle” – od zamku Orle w północnej Wielkopolsce¹. Ród Orzelskich osiadł na Pałukach (region historyczny w północnej części Wielkopolski, między rzeką Wełną – od jej źródeł aż do Rogoźna – a Notecią, należący do najstarszych terenów osadniczych) i Krajnie (część dawnego województwa kaliskiego, ograniczona na wschodzie Wisłą, na południu Notecią; głównym miastem było tu Nakło).

Jan Orzelski był synem Mikołaja (1489–1563) i jego drugiej żony Barbary z Grocholskich (zm. 1565), córki Bernarda. Pierwszą żoną Mikołaja była córka Stefana Grodzieńskiego, z którą miał dwie córki²; z drugą

* Katedra Historii Państwa i Prawa oraz Doktryn Polityczno-Prawnych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Opolski, e-mail: WKaczorowski@uni.opole.pl.

¹ Por. *Annales domus Orzelsciae per Joannem Orzelski, castellanum rogoznensem, capitaneum costensem, conscripti Anno Domini MDCXI*, wyd. A.T. Działyński, Posnaniae 1854; *Roczniki domu Orzelskich przez Jana Orzelskiego, kasztelana rogozińskiego, starostę kosteńskiego, spisane R.P. 1611*, przeł. S. Budziński, [w:] *Zbiór pamiątek do dziejów polskich*, t. 4, wyd. W.S. Broel-Plater, Warszawa 1859, s. 101–120; *Bezkrólewia ksiąg ośmioro, czyli dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta roku 1572 aż do roku 1576, skreślone przez Świętosława z Borzejowic Orzelskiego, starostę radziejowskiego*, przeł. z rękopisów [...], życiorysem i przypisami uzupełnił W. Spasowicz, *Tom wstępny, zawierający życiorys Orzelskiego, mowy jego i pisma w sprawach publicznych*, Petersburg 1858, s. 1–21 (dalej: W. Spasowicz, *Wstęp*); E. Kuntze, *Przedmowa*, [w:] *Świętosława Orzelskiego Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917, s. 1–43; T. Abdank Piotrowski, „*Annales domus Orzelsciae*”, „*Przegląd Bydgoski*” 1938, t. 6, z. 2, s. 45–46; M. Pełczyński, *Studia macaronica. Stanisław Orzelski na tle poezji makaronicznej w Polsce*, Poznań 1960, s. 33.

² Katarzyna Orzelska w 1545 r. wyszła za mąż za Jana Ciświckiego (zm. przed 12 V 1570 r.), wojskiego kaliskiego (1555–1568), a Barbara Orzelska w 1551 r. wyszła za mąż za Jana Białośliwskiego.

żoną Barbarą miał Mikołaj trzy córki³ i siedmiu synów⁴ (Jan był młodszym bratem Macieja (1548–1589), sędziego grodzkiego nakielskiego, oraz Świętosława (1549–1598), starosty radziejowskiego, historyka, posła sejmowego)⁵.

W 1560 r. Jan Orzelski wpisał się na różnowierczy uniwersytet niemiecki we Frankfurcie nad Odrą. W latach 1560–1562 wraz z bratem Świętosławem studiował na uniwersytecie w Lipsku⁶. Jeszcze w 1562 r. wraz z braćmi Świętosławem i Maciejem zapisał się na Uniwersytet Krakowski⁷. Z Krakowa wiosną 1564 r. trzej bracia Orzelscy podążyli przez Wrocław, w którym na krótko się zatrzymali, do Wittenbergi, gdzie immatrykulowali się 18 maja tego roku⁸. Na wieść o chorobie matki bracia opuścili Wittenbergę i wrócili do domu rodzinnego tuż przed jej śmiercią (17 III 1565)⁹.

W 1566 r. Jan Orzelski ponownie rozpoczął studia na uniwersytecie w Lipsku, skąd w 1567 r. wyjechał do Włoch. Swój pobyt we Włoszech opisał w następujący sposób: „[...] niecałe dwa lata bawiłem, chociaż zostałbym dłużej, gdyby nie niesnaski pomiędzy Polakami i Holendrami zasze oraz zabójstwa w Wenecji i Padwie przez naszych dokonane, które mię do wyjazdu zmusiły. [...] Opuściwszy Padwę z kilkoma służącymi, towarzyszącymi owych niebezpieczeństw, do Bolonii jako spokojniejszego miasta się udałem. Potem zwiedziłem Florencję, Rzym, Neapol i inne sławą lub bogactwami głośnie miasta oraz wszystko, co tylko było godne widzenia”¹⁰.

Do kraju wrócił Orzelski w 1569 r. i początkowo zajął się gospodarstwem. Na wniosek Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła (1549–1616), marszałka nadwornego litewskiego, 23 maja 1571 r. został przyjęty w poczet

³ Anna wydana za Wojciecha Wyrzyckiego (Wyrzyckiego), Małgorzata – za Połęckiego (Sebastiana Paleńskiego), a Zofia – za Adauka Zbożego (Zbożka) Radojewskiego (Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk (dalej: BK), W. Dworzaczek, *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX wieku (Teki Dworzaczka*, wersja internetowa na stronie: http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html, dalej: TD), Monografie, Orzelscy h. Drya i Tab. 1, mps BK 13837, s. 336).

⁴ Stanisław, Mikołaj, Maciej i Sławobór – bliźnięta, Świętosław, Jan i Andrzej.

⁵ W. Spasowicz, *Wstęp*, s. 4–5; E. Kuntze, *op. cit.*, s. 2; M. Pełczyński, *Orzelski Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979, s. 301.

⁶ D. Żołądź-Strzelczyk, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996, s. 224.

⁷ *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, vol. 3, ed. A. Chmiel, Cracoviae 1904, s. 45.

⁸ H. Barycz, *Orzelski Świętosław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, s. 308.

⁹ *Ibidem*, s. 305–306.

¹⁰ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 109. Zob. H. Barycz, *Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440–1600)*, Kraków 1938, s. 174.

dworzan konnych królewskich¹¹. Wielu przyszlých dworzan Zygmunta Augusta uczyło się w kilku różnych ośrodkach, często nie zważając na ich orientację religijną. Panowała wówczas moda na studiowanie w Niemczech, a potem pogłębianie wiedzy we Włoszech. Aby być postrzeganym na dworze jako człowiek wykształcony, należało posiadać wiedzę na poziomie uniwersyteckim, niekoniecznie uwieńczoną zdobyciem stopnia naukowego. Jan Orzelski przeszedł właśnie taką drogę edukacyjną¹². Należy również zaznaczyć, że do końca życia – w przeciwieństwie do braci – pozostał wierny religii katolickiej¹³.

Jan Orzelski wziął udział w pierwszej wolnej elekcji w 1573 r., oddając głos na Henryka Walezego. Z kolei w czasie drugiej elekcji należał do zwolenników „Piasta”; był również członkiem deputacji, która udzieliła posłuchania posłom Stefana Batorego¹⁴. Dwa lata później wziął udział w wojnie Stefana Batorego z Gdańskiem. Po bitwie stoczonej 17 kwietnia 1577 r. pod Tczewem, w której wojska polskie dowodzone przez Jana Zborowskiego odniosły zwycięstwo nad najemnymi wojskami gdańszczyzan, Jan Orzelski wraz z bratem Mikołajem udał się do obozu królewskiego jako ochotnik, rozpoczynając swoją działalność wojskową¹⁵.

W 1579 r. Jan Orzelski zaciągnął się na wojnę inflancką, jednak nie zdążył, z powodu zbyt późnego wypłacenia żołdu na zwerbowaną rotę, wziąć udziału w oblężeniu Połocka. Po latach ocenił, że „zwłoka ta widocznie była łaską Boską; taką bowiem pod Połockiem stratę w koniach, uzbrojeniu i wszelkich narzędziach wojennych wojsko poniosło z powodu niepogody i burzliwej jesieni, że niechybnie to samo spotkałoby mój hufiec, prawie z samych wyrostków złożony”¹⁶. W kampanii wielkołuцьkiej w latach 1580/1581 rota Jana Orzelskiego wchodziła w skład pułku Marcina Kazanowskiego, rotmistrza królewskiego. Podczas kampanii pskowskiej w latach 1581/1582 Orzelski był w składzie pułku, który pod dowództwem Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, hetmana dwornego litewskiego, wziął udział w oblężeniu Połocka od strony wschodniej. W grudniu 1581 r. Jan Orzelski ze swoją rotą towarzyszył posłom polskim udającym się na rokowania pokojowe do Jamu Zapolskiego. W lutym 1582 r. spod Pskowa odszedł w pułku Janusza Zbaraskiego, wojewody braćławskiego, na leże zimowe na Litwę. W czerwcu 1582 r. objął dowództwo nad jed-

¹¹ M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Oświęcim 2014, s. 225.

¹² *Ibidem*, s. 146.

¹³ M. Pelczyński, *Orzelski Jan...*, s. 302.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 110.

¹⁶ *Ibidem*.

nym z trzech pułków skierowanych na południe państwa w celu obrony ziem ruskich przed Tatarami¹⁷.

Pod koniec 1582 r. rotmistrz Jan Orzelski wrócił z Podola, spodziewając się od Stefana Batorego sowitej nagrody za wojenną służbę Rzeczypospolitej. Kiedy przybył do Warszawy, odbywał się tam wówczas sejm (4 X – 25 XI 1582)¹⁸. Prawdopodobnie Jan Orzelski chciał się spotkać z bratem Świętosławem, który został wybrany na posła na ten sejm z sejmiku średzkiego¹⁹. Drobnym na pozór wypadek zupełnie pokrzyżował jednak jego plany. Pacholek Jana Orzelskiego pobił się w nocy z jakimś obcym człowiekiem. Na odgłos bijatyki wypadł z gospody na w pół odziany Orzelski wraz z rotmistrzem Piotrem Jaskóleckim, aby bijących się rozdzielić. Wybiegł też z sąsiedniej gospody ze swymi sługami i przyjaciółmi Rafał Śladkowski, kasztelan konarski łęczycki, wcześniej łowczy łęczycki, poseł na sejmy – człowiek niezwykle gwałtowny, a chociaż burda uliczna wcale jego ani jego ludzi nie dotyczyła, zaczął lżyć Jana Orzelskiego i Piotra Jaskóleckiego²⁰. Podczas tej awantury Orzelski zranił śmiertelnie Śladkowskiego, który zmarł po 2 listopada 1582 r.²¹ Zajście to wywołało oburzenie senatorów i posłów. Prymas Stanisław Karnkowski domagał się dla zabójcy surowej kary. Orzelskiemu groziła banicja, a nawet miecz katowski, ale Stefan Batory gotów był darować mu winę. Król wysłał go w 1583 r. do Czerkas w celu uspokojenia zająć między tamtejszymi mieszczanami a Kozakami oraz przeprowadzenia werbunku Kozaków. Orzelski zwerbował wówczas 600 Kozaków na służbę królewską²².

Po powrocie z tej misji Orzelski został pozwany przez synów Rafała Śladkowskiego – Marcina, Abrahama i Jana. Dzięki mediacji Jana Sierakowskiego, wojewody łęczyckiego, prawnika i znakomitego mówcy, liczącego wówczas ponad osiemdziesiąt lat²³, Jan Orzelski został skazany jedynie na pół roku więzy w grodzie łęczyckim i wypłacenie 100 grzywien główczyzny²⁴.

¹⁷ *Ibidem*, s. 110–113. Por. M. Pełczyński, *Orzelski Jan...*, s. 301–302.

¹⁸ *Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. I. Kaniewska, Warszawa 2013, s. 270.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ T. Abdank Piotrowski, *op. cit.*, s. 50–51.

²¹ T. Nowak, *Śladkowski Rafał*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 50, Warszawa–Kraków 2015, s. 493.

²² T. Abdank Piotrowski, *op. cit.*, s. 51.

²³ K. Chłapowski, *Sierakowski Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 37, Warszawa–Kraków 1996, s. 259–266.

²⁴ T. Abdank Piotrowski, *op. cit.*, s. 51; T. Nowak, *op. cit.*, s. 493.

Po wielu latach służby wojskowej Jan Orzelski osiadł wreszcie w odziedziczonej po ojcu wsi Runowo²⁵. Stefan Batory 8 sierpnia 1585 r. nadał mu w dożywocie starostwo kościańskie za służbę wojskową²⁶. W tym samym roku Orzelski po raz pierwszy został posłem z województwa kaliskiego na sejm walny w Warszawie (15–28 II 1585). Reprezentował województwo kaliskie wraz z braćmi – Świętosławem i Maciejem²⁷. Od 1587 r. brał często udział w sejmikach województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie. Na zjeździe województwa kaliskiego w Środzie, odbywającym się 8 maja 1587 r., podpisał protestację przeciw podjętym na sejmie konwokacyjnym warszawskim (2 II – 9 III 1587) uchwałom o poborze i przeglądzie pospolitego ruszenia²⁸. Na sejmiku posejmowym (po sejmie elekcyjnym) województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 19 września 1587 r. Jan Orzelski podpisał wraz z braćmi – Świętosławem, Mikołajem i Andrzejem – ratyfikację wyboru Zygmunta III Wazy na tron polski. Zlecono mu wówczas – w razie nieobecności Jana Kościeleckiego, kasztelana międzyrzeckiego – troskę o zabezpieczenie granic Wielkopolski i Śląska²⁹. Sejmik ten nakazał Kościeleckiemu, ażeby wobec nieobecności Stanisława Górki, wojewody poznańskiego, stronnika arcyksięcia Maksymiliana Habsburga, ruszył zbrojnie ku granicy, aby udaremnić arcyksięciu wjazd do Korony. Kościelecki zwołał więc pospolite ruszenie województwa poznańskiego pod Jutrosin na 26 października 1587 r. Podczas zjazdu pospolitego ruszenia pod Jutrosinem, który odbył się w dniach 26–28 października 1587 r., wyznaczono Jana Orzelskiego na zastępcę Janusza Grudzińskiego, kasztelana krzywińskiego, w prowadzeniu pospolitego ruszenia na spotkanie Zygmunta III Wazy³⁰.

²⁵ T. Abdank Piotrowski, *op. cit.*, s. 51. Runowo Krajeńskie, wieś położona w województwie kujawsko-pomorskim, w powiecie sępoleńskim, w gminie Więcbork, nad rzeką Orlą, wspomniana już w 1325 r. Wieś należała do zakonu cystersów, którzy rezydowali w Byszewie. W XV w. była własnością Dźwierszeńskich (z Dźwierszna), a w 1567 r. przeszła w ręce Orzelskich (M. Jarzembowski, *Zabytek w Runowie Krajeńskim*, „Przewodnik Katolicki” [diecezja bydgoska] 2011, nr 31, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2011/Przewodnik-Katolicki-31-2011/Diecezja-Bydgoska/Zabytek-w-Runowie-Krajeńskim> (dostęp: 28.02.2018).

²⁶ M. Pelczyński, *Orzelski Jan...*, s. 302. Starostwo niegrodowe kościańskie otrzymał Jan Orzelski po śmierci (5 I 1583 r.) Andrzeja Górki, kasztelana międzyrzeckiego (K. Chłapowski, *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2017, s. 107).

²⁷ *Postowie ziemscy koronni...*, s. 282.

²⁸ *Protestacja województwa kaliskiego przeciwko uchwałom sejmu konwokacyjnego warszawskiego w Środzie 8 maja 1587 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. 1: 1572–1616, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1957, s. 45–52.

²⁹ *Uchwała sejmiku posejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 19 września 1587 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 53–57.

³⁰ *Publikacja postanowienia powziętego na zjeździe pospolitego ruszenia województw poznańskiego i kaliskiego pod Jutrosinem 28 października 1587 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 61–62.

Sejmik przedsejmowy województw poznańskiego i kaliskiego, zakończony 3 lutego 1589 r., obrał Jana Orzelskiego jednym z posłów na sejm zwyczajny (pacyfikacyjny), który odbył się w Warszawie w dniach 6 marca – 23 kwietnia 1589 r.³¹ Sejm ten wyznaczył go do poboru czopowego w Wielkopolsce. Z sejmiku posejmowego w Środzie, odbytego 20 lipca 1593 r., wraz z bratem Świętosławem Jan posłował do Zygmunta III Wazy, aby mu przedstawić postulaty województw poznańskiego i kaliskiego w związku z wyjazdem króla do Szwecji³². Relację z tego poselstwa Jan Orzelski składał na sejmiku deputackim we wrześniu tego roku³³. Uchwałą sejmiku nadzwyczajnego w Środzie z 1 października 1594 r. Jan Orzelski wraz z Piotrem Opalińskim i Andrzejem Czarnkowskim, kasztelanem nakielskim, został delegowany do książąt pomorskich w sprawie zapewnienia swobodnej nawigacji na rzece Warcie³⁴. Dwukrotnie był deputatem do rozliczenia szafarzy z poborów (1590, 1594), w 1596 r. został wybrany na jednego z szafarzy w województwach poznańskim i kaliskim, a w 1598 r. – szafarzem poboru w województwie poznańskim³⁵.

Jan Orzelski nie tylko brał czynny udział w sejmikach województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie, ale również po raz kolejny został posłem z województwa kaliskiego na sejmy 1596 i 1600 r. W tej działalności publicznej Jan Orzelski pozostawał pod wpływem brata Świętosława, wielokrotnego posła na sejm, historyka, znakomitego mówcy sejmowego i sejmikowego, znanego działacza reformacyjnego i autora cennych pamiętników – kroniki czasu bezkrólewia z lat 1572–1576³⁶. Działalność publiczną Jana Orzelskiego została doceniona przez Zygmunta III, który 24 marca 1600 r. wyniósł go na kasztalaniego rogozińską³⁷. Wcześniej, po bracie Świętosławie, król nadał Janowi 28 kwiet-

³¹ *Instrukcja dana posłom z sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 31 stycznia – 3 lutego 1589 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 75–80; zob. *Posłowie ziemscy koronni...*, s. 311.

³² *Uchwała sejmiku posejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 20 lipca 1593 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 173–176.

³³ *Odpowiedź króla na poselstwo z sejmiku posejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 20 lipca 1593 r., przysłana na sejmik deputacki tychże województw w Środzie we wrześniu, a dat. z Gdańska 25 sierpnia 1593 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 176–178.

³⁴ *Uchwała sejmiku nadzwyczajnego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 1 października 1594 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 179–181.

³⁵ M. Pelczyński, *Orzelski Jan...*, s. 302.

³⁶ H. Barycz, *Orzelski Świętosław...*, s. 305–309. Zob. też przyp. 1.

³⁷ *Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1987, s. 221.

nia 1597 r. starostwo radziejowskie, które Jan dwa lata później odstąpił Jarosławowi Sokołowskiemu. Należy dodać, że Sokołowski już 8 kwietnia 1598 r. wystąpił po raz pierwszy z tytułem starosty radziejowskiego, chociaż nominację otrzymał dopiero 18 maja 1599 r. po cesji Jana Orzelskiego³⁸.

W 1601 r. Jan Orzelski, będąc już senatorem, wziął udział w obradach sejmiku zwyczajnego w Warszawie (30 I – 13 III 1601), ale na tym sejmie występował jako poseł i zasiadał w izbie poselskiej. Na sejmiku posejmowym w Środzie 3 maja 1601 r. zlecono mu natomiast szybkie zebranie pieniędzy dla rotmistrzów na wojnę ze Szwecją³⁹. Z kolei na sejmiku przedsejmowym 30 grudnia 1602 r. wybrano Jana Orzelskiego po raz drugi na posła na sejm zwyczajny w Krakowie (22 I – 5 III 1603)⁴⁰, pomimo że w tym czasie jako kasztelan rogoziński pełnił z urzędu funkcję senatora. Na sejmiku nadzwyczajnym województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 3 czerwca 1606 r. starał się jako regalista doprowadzić do porozumienia ze zwolennikami rokoszu Zebrzydowskiego, podpisując uchwałę części szlachty odcinającej się od uchwały rokoszowej⁴¹. W wydarzeniach rokoszu Zebrzydowskiego w latach 1606–1608 nie brał czynnego udziału. W gronie senatorów pojawił się natomiast na sejmie zwyczajnym w Warszawie (7 V – 16 VI 1607)⁴² oraz na sejmie nadzwyczajnym w Warszawie (3 XII – 24 XII 1613)⁴³.

Senator Jan Orzelski był właścicielem dóbr ziemskich w powiecie nakielskim: Runowa, Borzyszkowa, Wiela i Mikołajewa; rezydował głównie w Kościanie. Był dwukrotnie żonaty. W 1584 r. ożenił się z Anną, córką Andrzeja Strykowskiego, która zmarła w 1593 r. Po raz drugi Jan Orzelski ożenił się z Elżbietą, córką Kaspra Zebrzydowskiego, wojewody kali-

³⁸ W. Chorażyczewski, *Sokołowski Jarosław Wojciech*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 40, Warszawa–Kraków 2000, s. 147–148.

³⁹ *Uchwała sejmiku posejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 3 maja 1601 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 229–232.

⁴⁰ *Instrukcja dana posłom sejmowym z sejmiku przedsejmowego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 30 grudnia 1602 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 255–259.

⁴¹ *Odpowiedź na legację posła królewskiego, ks. Andrzeja Opalińskiego, z sejmiku nadzwyczajnego województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 3 czerwca 1606 r.*, [w:] *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1, cz. 1, s. 297.

⁴² W. Kaczorowski, *Senatorowie Rzeczypospolitej uczestniczący w sejmach z lat 1587–1632*, Opole 1993, s. 51; I. Lewandowska-Malec, *Sejm koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587–1632)*, Kraków 2009, s. 17.

⁴³ W. Kaczorowski, *op. cit.*, s. 51; J. Byliński, *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984, s. 13–14; J. Seredyka, *Rozprawy z dziejów XV i XVII wieku*, Poznań 2003, rozdz. 5: *Senatorowie Rzeczypospolitej na sejmach Zygmunta III Wazy (1587–1632)*, s. 205; L.A. Wierzbicki, *Senatorowie koronni na sejmach Rzeczypospolitej w XVII wieku*, Warszawa 2017, s. 119.

skiego, i Anny z Jordanów. Druga żona wniosła Janowi Orzelskiemu dobra w województwie krakowskim: połowę miasta Jordanów i liczne wsie, m.in. Rabkę i Chabówkę. Z pierwszego małżeństwa Jan Orzelski miał sześcioro dzieci, z których tylko dwie córki dożyły wieku dojrzałego – Dorota⁴⁴, wydana w 1610 r. za męża Jana Popowskiego, oraz Jadwiga⁴⁵, która wstąpiła do benedyktynek w Chełmnie. Z drugiego małżeństwa pozostała córka Izabela, wydana w 1615 r. za Mikołaja Działyńskiego. Elżbieta z Zebrzydowskich Orzelska, mająca od 1600 r. dożywocie starostwa kościańskiego⁴⁶, scedowała je w 1617 r. zięciowi Mikołajowi Działyńskiemu⁴⁷.

Jan Orzelski wystawił w Runowie Krajeńskim kościół pod wezwaniem Trójcy Świętej, w którym na chórze umieszczono tablicę fundacyjną o następującej treści:

IN HONOREM DEI OPT[IMI] MAX[IMI]
SANCTAE AC INDIVIDUAE TRINITATIS
IOANNES ORZELSKI CASTEL[L]ANUS
ROGOZIENSIS CAPITANEUS COSTENSIS
HOC TEMPLUM A FUNDAMENTIS EREXIT
ATQUE DICAVIT ANNO SALUTIS NOSTRAE MDCVI

KU CZCI NAJLEPSZEGO, NAJWIĘKSZEGO BOGA
[ORAZ] ŚWIĘTEJ, NIEPODZIELNEJ TRÓJCY
JAN ORZELSKI, KASZTELAN ROGOZIŃSKI,
STAROSTA KOŚCIAŃSKI, OD PODSTAW
WYBUDOWAŁ I POŚWIĘCIŁ TĘ ŚWIĄTYNIĘ
ROKU PAŃSKIEGO 1606⁴⁸

Według relacji Jana Orzelskiego zawartej w *Rocznikach...* kościół zbudowany został w latach 1603–1609 w miejsce poprzedniego, starego, jeszcze drewnianego. Z treści tablicy fundacyjnej wynika, że uroczyste po-

⁴⁴ Dorota Orzelska (zm. po 1639), wyszła w 1609 r. za Jana Popowskiego, dworzanina królewskiego, starostę będzińskiego (M. Pełczyński, *Orzelski Jan...*, s. 302–303); drugim jej mężem był od 1633 r. Krzysztof Gosławski, starosta będziński (TD, Monografie, Orzelscy h. Drya); trzecim – Zygmunt Stefan Koniecpolski (1588 – po 1657), starosta będziński (A. Kersten, *Koniecpolski Zygmunt Stefan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa 1968, s. 528–529).

⁴⁵ Jadwiga Orzelska (zm. 1 XII 1617), benedyktyнка w Chełmnie, początek nowicjatu – 11 XI 1603 r., profesja – 21 XII 1605 r., konsekracja – 23 IX 1607 r., podprzeorysza (M. Pełczyński, *Orzelski Jan...*, s. 303; M. Borkowska, *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. 1: *Polska zachodnia i północna*, Warszawa 2004, s. 236). W. Dworzaczek (TD, Monografie, Orzelscy h. Drya) błędnie podał, że Jadwiga Orzelska w 1605 r. była zakonnica u benedyktynek w Toruniu.

⁴⁶ Rozszerzenie dożywocia starostwa kościańskiego na Elżbietę z Zebrzydowskich Orzelską, kasztelanową rogozińską nastąpiło 26 III 1600 r. (K. Chłapowski, *Starostowie niegradowi...*, s. 107).

⁴⁷ M. Pełczyński, *Orzelski Jan...*, s. 302–303. Elżbieta Zebrzydowska, wdowa po Janie Orzelskim, 24 XI 1617 r. uzyskała konsens na cesję na rzecz Mikołaja Działyńskiego i Izabeli Orzelskiej (K. Chłapowski, *Starostowie niegradowi...*, s. 107).

⁴⁸ Przełożyła Beata Machalska.

święcenie kościoła nastąpiło w 1606 r. Jest to jednonawowa świątynia reprezentująca styl późnorenesansowy, o tradycjach gotyckich, murowana, z cegły, z użyciem kamienia w fundamentach. Świątynia ta należy do cennych zabytków XVII wieku. Uniknęła przekształceń w okresie późniejszym, dzięki czemu zachowała zarówno swą pierwotną formę architektoniczną, jak i w znacznej mierze wystrój. W kościele znajduje się m.in. portret Jana Orzelskiego, z przedstawieniem w tle kościoła i zamku. Jest to XVIII-wieczna kopia obrazu pochodzącego z początku XVII w. (z mylną datą 1586). Zachował się również podobny portret Elżbiety Orzelskiej, żony Jana, będący XVIII-wieczną kopią wczesnego dzieła malarstwa sarmackiego⁴⁹. Elżbieta Orzelska ufundowała w kościele marmurowe epitafium inskrypcyjne Jana Orzelskiego w obramieniu okuciowym z kartuszem z herbem Dryja⁵⁰.

Epitafium Jana Orzelskiego w kościele Trójcy Świętej w Runowie Krajeńskim

IOANNI ORZELSKI CASTELLANO ROGOZYNIENSIS
CAPITANEO COSTENSI QUI POTIOREM AETATIS SVAE
PARTEM IN AULA MILITIA REGIS PUBLICE NEGOTIIS
APUD AUGUSTUM STEPHANUM ET SIGISMUNDUM
TERTIUM POLONI[A]E REGES CUM TRANEGISSET
TOTO VITAE SVAE CURSU FORTUNAM MEDIOCREM
EXPERTUS QUAM TAMEN MAGNIS SUCCESSIBUS
PRAETULIT ANNIS GRAVATUS ADVERSA VALETUDINE
CONFECTUS TANDEM NATURAE LEGIBUS CONCESSIT
VIXIT ANNIS LXVI MORTUUS ANNO SALUTIS NOSTRAE
MILLESIMO SEXCENTESSIMO DECIMO SEPTIMO
ELIZABETHA GENERE ZEBRIDOVIA MARITO
DIGINISS[IM]O QUOCUM QUAT[T]UOR LUSTRIS SINE QUERELA
VIXIT MUNUS SUPREMUM MEMORIAE EIUS POSUIT

JANOWI ORZELSKIEMU, KASZTELANOWI ROGOZIŃSKIEMU,
STAROŚCIE KOŚCIAŃSKIEMU, KTÓRY LEPSZĄ CZĘŚĆ
SWOJEGO ŻYCIA SPĘDZIŁ NA DWORZE [I] NA SŁUŻBIE WOJSKOWEJ
U KRÓLÓW POLSKICH AUGUSTA, STEFANA I ZYGMUNTA III.
PODCZAS CAŁEGO SWEGO ŻYCIA DOŚWIADCZYŁ PRZECIĘTNEGO LOSU,
KTÓRY JEDNAK WOLAŁ [BARDZIEJ NIŻ] WIELKIE SUKCESY.
OBCIĄŻONY LATAMI [I] WYCZERPANY CHOROBA,
W KOŃCU PODDAŁ SIĘ PRAWOM NATURY.
ŻYŁ LAT 66, ZMARŁ ROKU PAŃSKIEGO 1617.
ELŻBIETA Z ZEBRZYDOWSKICH PAMIĘCI CZCIGODNEGO MEŻA,
Z KTÓRYM BEZ KŁÓTNI PRZEŻYŁA 20 LAT, SPEŁNIŁA OSTATNIA POSŁUGĘ⁵¹

⁴⁹ W zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie znajdują się portrety Jana i Elżbiety Orzelskich. Są to litografie wykonane przez Mariana Jaroczyńskiego (1819–1901), malarza, grafika i rzeźbiarza.

⁵⁰ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11: *Województwo bydgoskie*, red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, z. 13: *Powiat sepoleński*, inwentaryzację przeprowadzili T. Chrzanowski, T. Żurkowska, Warszawa 1970, s. III, V, 12–15.

⁵¹ Przełożyła Beata Machalska.

W 1595 r. Jan Orzelski rozpoczął budowę dworu renesansowego w miejscu dawnej budowli drewnianej, która uległa zniszczeniu przez pożar. Świadczy o tym zachowana do czasów obecnych na ścianie północnej ruin zamkowych kamienna tablica erekcyjna z 1595 r., w obramieniu okucio- wym z rozetami. Budowa dworu trwała przez sześć lat i została ukończona prawdopodobnie w 1601 r. Dwór odnowiono ok. 1860 r. staraniem Jerze- go Orzelskiego, a następnie gruntownie przebudowano w 1900 r. w du- chu eklektyzmu, nadając mu charakter pałacu. Obiekt został spalony w 1945 r. Obecnie ruiny zamku znajdują się w rękach prywatnych⁵².

Tablica erekcyjna na ruinach pałacu w Runowie Krajeńskim

DOMO ANTIQUA INCENDIO ABSUMPTA IOANNES ORZELSKI
CAPITANEUS COSTENSIS SIMILEM CASUM DUM CAVET
SI MODO ADVERSA CAVERI POSSUNT HAS AEDES
LATERICII OPERIS IGNI NON AEQUE OBNOXIAS
A FUNDAMENTIS EXTRUXIT ANNO SALUTIS MDLXXXV

PONIEWAŻ POPRZEDNI DOM ZOSTAŁ ZNISZCZONY W WYNIKU POŻARU,
STAROSTA KOŚCIAŃSKI JAN ORZELSKI,
ABY SIĘ ZABEZPIECZYĆ PRZED PODOBNYM PRZYPADKIEM
(GDYBY TYLKO MOŻNA ZABEZPIECZYĆ SIĘ PRZED NIESZCZĘŚCIAMI),
OD PODSTAW WYBUDOWAŁ Z CEGIEŁ TEN DOM,
MNIEJ NARAŻONY NA NIEBEZPIECZEŃSTWO OGNIA,
ROKU PAŃSKIEGO 1595⁵³

W 1595 r. Jan Orzelski ufundował w kościele pod wezwaniem Naj- świętszej Maryi Panny w Kościanie dla siebie i swojej pierwszej żony Anny późnorenesansowy nagrobek z białego i czerwonego marmuru, z portretowymi popiersiami zmarłych w rolwerkowanych obramieniach. W zwieńczeniu znajduje się kartusz z herbami Dryja, Korzbok, Sulima i Głaubicz oraz po bokach postacie chłopięce trzymające tarcze z herbami Dryja (Orzelskich) i Korzbok (Strykowskich)⁵⁴. Na nagrobku znajdują się inskrypcje łacińskie:

⁵² *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 115; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11, z. 13, s. 16; J. Skuratowicz, *Dwory i pałace w Wielkim Księstwie Poznańskim*, Poznań 1981, s. 88; L. Łbik, *Runowo Krajeńskie*, [w:] *Szlakiem rezydencji wiejskich. Dwory i pałace*, red. A. Wysocka, L. Łbik, Bydgoszcz 2017, s. 154–157.

⁵³ Przełożyła Beata Machalska.

⁵⁴ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 5: *Dawne województwo poznańskie*, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, z. 10: *Dawny powiat kościański*, oprac. T. Ruszczyńska, A. Sławska, wstępną inwentaryzację przeprowadzili P. Skubiszewski, E. Struszyńska, Warszawa 1980, s. 50, fig. 363–365. Zob. szerzej: K. Mikocka-Rachubowa, *Mistrz nagrobka Provany – rzeźbiarz krakowski przełomu XVI i XVII wieku*, „Rocznik Historii Sztuki” 1994, t. 20, s. 34–37, aneks VII. Autorem nagrobka Jana i Anny Orzelskich był prawdopodobnie Jan Simon, murator i rzeźbiarz, twórca przede wszystkim nagrobków Prospera Provany (zm. 1584) w kościele Dominika- nów w Krakowie i Marcina Leśniowolskiego (zm. 1553) w kościele Mariackim w Krakowie (K. Mikocka-Rachubowa, *Simon (Simoni, Simonis, Symon, Symony, Disimonis, Dy Symoni) de (di) Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 37, s. 524–525).

CONIUGES PERPETUA CONCORDIA DEVICTI.
IOANNES ORZELSKI CAPITANEUS COSTENSIS
SIBI ET ANNAE A STRIIKOW CONSORTI HANC
SEDEM ATQUE REQUIEM LABORU[M]
PERPETUA[M] VIVENS POS[UIT]
AN[N]O ORBIS REDEMPTI MDXCV

MAŁŻONKOWIE POKONANI WIECZNĄ ZGODĄ
JAN ORZELSKI, STAROSTA KOŚCIAŃSKI,
SOBIE I ŻONIE, ANNIE ZE STRYKOWA,
ZA ŻYCIA WYSTAWIŁ TEN NAGROBEK I MIEJSCE
WIECZNEGO ODPOCZYNKU PO TRUDACH.
ROKU PAŃSKIEGO 1595⁵⁵

Jan Orzelski zmarł po 4 stycznia, a przed 20 sierpnia 1617 r.⁵⁶ Pochowany został obok pierwszej żony Anny w kościele parafialnym pod wezwaniem Trójcy Świętej w Runowie Krajeńskim; tam też pochowana została jego druga żona Elżbieta, zmarła po 1619 r.⁵⁷

Rodzina Orzelskich „to ludzie parający się w większej lub mniejszej mierze gęsim piórem”⁵⁸. Brat Jana, Świętosław, jest postacią nader znaną jako parlamentarzysta i działacz reformacyjny⁵⁹, autor cennych pamiętników – kroniki czasu bezkrólewia z lat 1573–1576⁶⁰. Brat Maciej napisał według świadectwa Jana⁶¹ dzieło historyczne, które jednak nie przetrwało do naszych czasów⁶². Z kolei syn Macieja, Stanisław (1581–1626), był poetą makaronicznym⁶³.

Jan Orzelski w 1611 r. spisał dzieje swojego rodu w dziele zatytułowanym *Annales domus Orzelsciae*, wydanym przez Adama Tytusa Działyń-

⁵⁵ Przełożyła Beata Machalska.

⁵⁶ K. Chłapowski, *Starostowie niegradowi...*, s. 107; *Urządnicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku...*, s. 155. M. Pelczyński (*Orzelski Jan...*, s. 302) podał błędnie 1612 r. jako datę śmierci Jana Orzelskiego. W *Aktach sejmikowych województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. 2: 1616–1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1962, s. 52 błędnie podano, że Jan Orzelski uczestniczył w sejmiku przedsejmowym województw poznańskiego i kaliskiego w Środzie 2 I 1618 r.; powtórzył tę informację J. Seredyka (*Sejm z 1618 roku*, Opole 1988, s. 58). Udział w tym sejmiku brał Stefan Gembicki, kasztelan rogoziński (od 20 VIII 1617 r.).

⁵⁷ M. Pelczyński, *Orzelski Jan...*, s. 302.

⁵⁸ *Idem*, *Studia macaronica...*, s. 33.

⁵⁹ Zob. W. Sławiński, *Toruński synod generalny 1595 roku. Z dziejów polskiego protestantyzmu w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 2002, *passim*.

⁶⁰ Zob. *Bezkrólewia ksiąg ośmioro...* (zob. przyp. 1).

⁶¹ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 108.

⁶² M. Pelczyński, *Studia macaronica...*, s. 34.

⁶³ *Idem*, *Orzelski Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, s. 305.

skiego (1796–1861)⁶⁴ z rękopisu Biblioteki Kórnickiej⁶⁵, z dodatkiem pamiętnika rodzinnego *Kopia pobożnej pamięci imci Elżbiety Orzelskiej*⁶⁶. Przekładu polskiego *Annales domus Orzelsciae*⁶⁷ w 1859 r. dokonał Stanisław Budziński (1824–1895), prawnik specjalizujący się w prawie karnym – prekursor pozytywizmu w polskiej doktrynie prawa karnego, jak również humanista – literat, krytyk oraz znakomity tłumacz poezji obcej i łacińskich dzieł staropolskich. Oprócz *Annales domus Orzelsciae* przełożył z języka łacińskiego dzieło Jana Krasińskiego (1550–1612), pisarza humanistycznego i historyka, zatytułowane *Ioannis Crassinii Polonia. Ad Serenissimum et Potentissimum Henricum primu[m] Valesium, Dei gratia utriusq[ue] Poloniae Regem, Bononiae 1574 (Jana Krasińskiego Polska, czyli opisanie topograficzno-polityczne Polski w wieku XVI, oraz Materyały do panowania Henryka Walezyusza, przetłumaczone, zebrane i objaśnione przez Stanisława Budzińskiego, Warszawa 1852)*⁶⁸.

W pierwodruku *Annales domus Orzelsciae* Adam Tytus Działyński pomieścił rycinę (litografię) przedstawiającą popiersia Jana i Anny Orzelskich oraz inskrypcje z nagrobka znajdującego się z kościele pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kościanie. Litografię wykonał Ludwik Jagielski (1821–1884), publicysta, malarz, kupiec, któ-

⁶⁴ Zob. B. Wysocka, S.K. Potocki, Adam Tytus Działyński, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 2010, s. 74–81.

⁶⁵ Pierwodruk: *Annales domus Orzelsciae per Joannem Orzelski, castellanum rogoznensem, capitaneum costensem, conscripti Anno Domini MDCXI*, wyd. T. Działyński, Posnaniae 1854.

⁶⁶ *Kopia pobożnej pamięci JM SCSY pani Elżbiety Orzelskiej, prababki naszej, która dla wielkopomności swojej nie litowała pracy, aby domow różnych skoligowanych każdy mógł mieć doskonałą informacją, pracownicy wyraziła. Żona Macieja Orzelskiego – Elżbieta – zapoczątkowała tę kronikę rodzinną, kontynuowaną później przez pięć pokoleń po kądzieli do 1732 r. Zachowany z niej wyciąg został wydany w 1886 r. w Poznaniu przez Ludwika Władysława Rzepeckiego (1832–1894), nauczyciela, publicystę i redaktora (*Kopia pobożnej pamięci imci Elżbiety Orzelskiej*, Poznań 1886). U. Kicińska (*Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Warszawa 2013, s. 228) stwierdziła: „Równoległe z rozwojem epistolografii kształtowała się w Polsce XVII wieku memuarystyka. Jedną z pierwszych kronikarek opisującą dzieje swego rodu była Elżbieta z Niemojowskich Orzelska. Rozpoczęte przez nią dzieło kontynuowała jej córka, Katarzyna z Orzelskich Niegolewska, a następnie wnuczka, Elżbieta z Niegolewskich Mielżyńska, oraz prawnuczka, Anna z Mielżyńskich Rogalińska. Ostatnia z wymienionych dokonała «redakcji» owej rodzinnej kroniczki, opuszczając dość obszerne fragmenty dzieła, w którym historia doprowadzona została do 1732 r.” Zob. szerzej: K. Targosz, *Sawantki w Polsce XVII w. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*, Warszawa 1997, s. 275–277.*

⁶⁷ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 101–120.

⁶⁸ M. Paszkowska, *Stanisław Budziński 1824–1895. Prawo karne. Związany z Wydziałem w latach 1864–1892*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2008, s. 65–67; D. Janicka, *Polska myśl prawnokarna XIX–XX wieku. Autorzy i ich dzieła. Od szkoły klasycznej do socjologicznej*, z posłowiem J. Lachowskiego, Toruń 2017, s. 18; T. Turkowski, *Budziński Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937, s. 102.

ry oddał się pracy publicystycznej, literackiej i artystycznej. Jako malarz współpracował z Adamem Tytusem Działyńskim, sporządzając rysunki i plany dla wydawnictw Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁶⁹.

Annales domus Orzelsciae składają się z dwóch części – rozbudowanego, jednolitego pod względem narracyjnym wstępu o charakterze pamiętnikarskim i złożonej z wpisów rocznych kroniki, obejmującej najważniejsze wydarzenia w rodzinie Jana Orzelskiego z lat 1589–1611 (a poprzez dołączoną *Kopię pobożnej pamięci imci Elżbiety Orzelskiej* doprowadzonej do 1618 r.). Ważne miejsce w pierwszej części *Annales...* zajmuje obszerny opis wypraw Stefana Batorego na Połock w 1579 r., Wielkie Łuki w 1580 r. i Psków w 1581 r., w których Jan Orzelski wziął udział jako rotmistrz własnej chorągwi jazdy⁷⁰. Celem autora nie było szczegółowe opisanie dziejów wypraw wojennych Stefana Batorego, tylko przedstawienie „niektórych rzeczy godnych pamięci”, ze względu na to, że – jak skonstatował Jan Orzelski – „szczegóły te Reinhold Heidenstajjn, znakomity pisarz i przyjaciel mój, w pamiętnikach swoich⁷¹, nie wiadomo z jakiego powodu, o wyprawie tej pisząc, zamilczał. Ja tu tylko, o ile kolej roczników wymaga, spraw moich dotknąłem, aby o biegu życia mego nadmienić”⁷².

Annales... przekazują przede wszystkim tradycje dotyczące powstania „rodu z Orla”, losy i charakterystyki jego członków w linii męskiej. Autor spisał także swój własny życiorys, niezbyt zresztą dokładny, zwłaszcza w relacji z późniejszych lat życia⁷³. Jak napisał na wstępie swojego pamiętnika, uczynił to na podstawie wszystkiego, „co zebrać się dało z pozostałych pism po moim rodzicu, mężu, który jakkolwiek w naukach niezbyt biegły, wszakże o następców swoich troskliwy, sprawy swego czasu spisać rozkazał, oraz to, co z ust jego słyszałem; w końcu dodałem, gdzie i jakim sposobem młodość moją strawiłem”⁷⁴. Zaznaczył również, że pisze to „jedynie dla siebie i dla swoich” oraz żąda, „aby w domowym zawsze pozostało ognisku”⁷⁵. Jednak oczywiste jest, że *Annales...* zostały spisane

⁶⁹ P. Michałowski, *Jagielski Ludwik*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 311–312.

⁷⁰ Por. M. Bauer, *Rosja i Rosjanie w pamiętnikarstwie polskim od końca XVI do połowy XVII wieku – przegląd tekstów źródłowych*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica” 2014, t. 25, nr 3, s. 133.

⁷¹ Zob. R. Heidenstein, *Pamiętniki wojny moskiewskiej w 6 księgach*, oprac. i wyd. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2017.

⁷² *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 112.

⁷³ Por. M. Pełczyński, *Orzelski Jan...*, s. 302.

⁷⁴ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 102.

⁷⁵ *Ibidem*.

przez Jana Orzelskiego po to, aby zachować w pamięci potomków sprawy nie tylko prywatne, ale także publiczne⁷⁶.

Adam Tytus Działyński, założyciel Biblioteki Kórnickiej, wydawca źródeł historycznych i mecenas sztuki, odkrywca rękopisu *Annales...*, poprzedza jego publikację z 1854 r. słowem skierowanym do czytelnika: „Znalazłszy niedawno rękopis z początku XVII wieku, dla wielu powodów zamierzyłem podać go do wiadomości publicznej: naprzód, że napisany jest piękną łaciną, którą przodkowie nasi niegdyś z takim zamiłowaniem uprawiali [...]. Lecz nade wszystko do ogłoszenia drukiem tego pisma to mię pobudziło, że rzadko kiedy przodkowie nasi sprawom domowym pióro poświęcali; dawniej bowiem Polacy już to zewnętrzni wojnami niepokojeni, już własnymi niesnaskami trapieni, a dobrem Rzeczypospolitej zajęci, domowe rzeczy zaniedbywali; stąd też pisma tego rodzaju nie dziw, że nie chciałoby się z rąk wypuszczać. Dla nas zwłaszcza i wspomnienie przeszłości jest miłszem, i pamiątka jest świętszą; w nich bowiem zda się jakoby zawarte i pogrzebione były: całość granic, wolność praojców i chwała imienia”⁷⁷. Z zacytowanego wstępnego fragmentu edycji *Annales...* wynika, że zawarte w nich „sprawy publiczne”, mające ponadczasową wartość, są dla potomków lub wydawców bodźcem do opublikowania księgi, pierwotnie przeznaczonej wyłącznie do odbioru w kręgu rodzinnym⁷⁸.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego*, t. 1: 1572–1632, cz. 2: 1616–1632, wyd. W. Dworzaczek, Poznań 1962.
- Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, vol. 3, ed. A. Chmiel, Cracoviae 1904.
- Annales domus Orzelsciae per Joannem Orzelski, castellanum rogoznensem, capitaneum costensem, conscripti Anno Domini MDCXI*, wyd. A.T. Działyński, Posnaniae 1854.
- Bezkrońlewia ksiąg ośmioro, czyli dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta roku 1572 aż do roku 1576, skreślone przez Świętosława z Borzejowic Orzelskiego, starostę radziejowskiego, przeł. z rękopisów [...], życiorysem i przypisami uzupełnił W. Spasowicz, Tom wstępny, zawierający życiorys Orzelskiego, mowy jego i pisma w sprawach publicznych*, Petersburg 1858.
- Kopia pobożnej pamięci imci Elżbiety Orzelskiej*, Poznań 1886.
- Roczniki domu Orzelskich przez Jana Orzelskiego, kasztelana rogozińskiego, starostę kosteńskiego, spisane R.P. 1611*, przeł. S. Budziński, [w:] *Zbiór pamiętników do dziejów polskich*, t. 4, wyd. W.S. Broel-Plater, Warszawa 1859.

⁷⁶ N. Zlatanowa-Strenk, *Rodowody. Idea wspólnoty w przekazach rodowych (na wybranym materiale słowiańskim)*, Warszawa 1994, s. 112.

⁷⁷ *Roczniki domu Orzelskich...*, s. 101.

⁷⁸ N. Zlatanowa-Strenk, *op. cit.*, s. 112–113; por. też: A. Cieński, *Pamiętnikarstwo polskie XVIII wieku*, Wrocław 1981, s. 7–89.

Teki Dworzaczka, wersja internetowa na stronie: http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html; Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, Monografie, Orzelscy h. DRYA i Tab. 1, mps BK 13837.

Opracowania

- Abdank Piotrowski T., „*Annales domus Orzelsciae*”, „Przegląd Bydgoski” 1938, t. 6, z. 2.
- Barycz H., *Orzelski Świętosław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979.
- Barycz H., *Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440–1600)*, Kraków 1938.
- Bauer M., *Rosja i Rosjanie w pamiętnikarstwie polskim od końca XVI do połowy XVII wieku – przegląd tekstów źródłowych*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica” 2014, t. 25, nr 3.
- Borkowska M., *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. 1: *Polska zachodnia i północna*, Warszawa 2004.
- Byliński J., *Dwa sejmy z roku 1613*, Wrocław 1984.
- Chłapowski K., *Sierakowski Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 37, Warszawa–Kraków 1996.
- Chłapowski K., *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795*, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2017.
- Chorażyczewski W., *Sokołowski Jarosław Wojciech*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 40, Warszawa–Kraków 2000.
- Cieński A., *Pamiętnikarstwo polskie XVIII wieku*, Wrocław 1981.
- Ferenc M., *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Oświęcim 2014.
- Heidenstein R., *Pamiętniki wojny moskiewskiej w 6 księgach*, oprac. i wyd. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2017.
- Janicka D., *Polska myśl prawnokarna XIX–XX wieku. Autorzy i ich dzieła. Od szkoły klasycznej do socjologicznej*, z posłowiem J. Lachowskiego, Toruń 2017.
- Jarzbowski M., *Zabytek w Runowie Krajeńskim*, „Przewodnik Katolicki” [diecezja bydgoska] 2011, nr 31, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2011/Przewodnik-Katolicki-31-2011/Diecezja-Bydgoska/Zabytek-w-Runowie-Krajeńskim> (dostęp: 28.02.2018).
- Kaczorowski W., *Senatorowie Rzeczypospolitej uczestniczący w sejmach z lat 1587–1632*, Opole 1993.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 5: *Dawne województwo poznańskie*, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, z. 10: *Dawny powiat kościański*, oprac. T. Ruszczyńska, A. Sławska, wstępną inwentaryzację przeprowadzili P. Skubiszewski, E. Struszyńska, Warszawa 1980.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11: *Województwo bydgoskie*, red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, z. 13: *Powiat sepoleński*, inwentaryzację przeprowadzili T. Chrzanowski, T. Żurkowska, Warszawa 1970.
- Kersten A., *Konieczpolski Zygmunt Stefan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa 1968.
- Kicińska U., *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Warszawa 2013.
- Kuntze E., *Przedmowa*, [w:] *Świętosława Orzelskiego Bezkrólewia ksiąg ośmioro 1572–1576*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917.
- Lewandowska-Malec I., *Sejm koronny Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jego dorobek ustawodawczy (1587–1632)*, Kraków 2009.
- Łbik L., *Runowo Krajeńskie*, [w:] *Szlakiem rezydencji wiejskich. Dwory i pałace*, red. A. Wysoka, L. Łbik, Bydgoszcz 2017.
- Michałowski P., *Jagielski Ludwik*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964.

- Mikocka-Rachubowa K., *Mistrz nagrobka Provany – rzeźbiarz krakowski przełomu XVI i XVII wieku*, „Rocznik Historii Sztuki” 1994, t. 20
- Mikocka-Rachubowa K., *Simon (Simoni, Simonis, Symon, Symony, Disimonis, Dy Symoni) de (di) Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 37, Warszawa–Kraków 1996.
- Nowak T., *Śladkowski Rafał*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 50, Warszawa–Kraków 2015.
- Pelczyński M., *Orzelski Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979.
- Pelczyński M., *Orzelski Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa 1979.
- Pelczyński M., *Studia macaronica. Stanisław Orzelski na tle poezji makaronicznej w Polsce*, Poznań 1960.
- Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. I. Kaniewska, Warszawa 2013.
- Seredyka J., *Rozprawy z dziejów XV i XVII wieku*, Poznań 2003.
- Seredyka J., *Sejm z 1618 roku*, Opole 1988.
- Skuratowicz J., *Dwory i pałace w Wielkim Księstwie Poznańskim*, Poznań 1981.
- Sławiński W., *Toruński synod generalny 1595 roku. Z dziejów polskiego protestantyzmu w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 2002.
- Targosz K., *Sawantki w Polsce XVII w. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich*, Warszawa 1997.
- Paszowska M., *Stanisław Budziński 1824–1895. Prawo karne. Związany z Wydziałem w latach 1864–1892*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, red. G. Bałtruszajtys, Warszawa 2008.
- Turkowski T., *Budziński Stanisław*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 3, Kraków 1937.
- Urzednicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1987.
- Wierzbiński L.A., *Senatorowie koronni na sejmach Rzeczypospolitej w XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Wysocka B., Potocki S.K., *Adam Tytus Działyński*, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 2010.
- Zlatanowa-Strenk N., *Rodowody. Idea wspólnoty w przekazach rodowych (na wybranym materiale słowiańskim)*, Warszawa 1994.
- Żołądź-Strzelczyk D., *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996.

JAN ORZELSKI (1551–1617) – A PARLIAMENTARIAN AND A CHRONICLER

Abstract: Jan Orzelski was actively involved in the political life of the Republic of the Nobles as a member of a regional assembly, a deputy and next a senator. He recorded the history of his family in the work entitled *Annales domus Orzelsciae*. It was edited by Adam Tytus Działyński on the basis of a manuscript stored in the Kórnik Library together with a family diary *Kopia pobożnej pamięci imci Elżbiety Orzelskiej*.

Annales... consists of two parts: a comprehensive introduction and a chronicle containing annual entries regarding the most important events in Jan Orzelski's family in the years 1589–1611 (that period being extended to 1618 by adding the diary *Kopia pobożnej pamięci...*). Much focus in the first part of the *Annales...* was placed on Stefan Batory's military campaigns to conquer Polotsk (1579), Velikiye Luki (1580) and Pskov (1581), in which Jan Orzelski took part as a cavalry captain. The author's intention, however, was not to describe those military campaigns in detail but to present "only some memorable issues". The *Annales...* depicts, first of all, the origins of the "family from Orle", the history and the characteristics of the family members in the male line. The author included his biography as well.

Keywords: PARLIAMENTARIAN, DEPUTY, SENATOR, REPUBLIC OF THE NOBLES